

[itobiad], 2021, 10 (2): 1601-1609

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" Eserinin "Ekoeleştiri"
Bağlamında İncelenmesi

Investigation of Cengiz Aytmatov's "Toprak Ana" in the Context of
"Environmental Criticism"

Cıldız İSMAİLOVA

Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Assoc.Prof., Karabük University Faculty of Letters

e posta: cismailova@karabuk.edu.tr

Orcid: 0000-0003-1012-048X

Emrah ALTIOK

Doktora Öğrencisi, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve
Edebiyatları Bilim Dalı,

Ardahan Univ. Institute of Graduate Studies Department of Turkish
Language and Literature

e posta: emrah_altiok@hotmail.com

Orcid: 0000-0001-6317-1059

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 29.09.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 01.06.2021
Yayın Tarihi / Published	: 19.06.2021
Yayın Sezonu	: Nisan-Mayıs-Haziran
Pub Date Season	: April-May-June

Atıf/Cite as: İsmailova, Z , Altıok, E . (2021). Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana"
Eserinin "Ekoeleştiri" Bağlamında İncelenmesi . İnsan ve Toplum Bilimleri
Araştırmaları Dergisi , 10 (2) , 1601-1609 . Retrieved from
<http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/62559/801921>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal
içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees
and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup,
Turkey. All rights reserved.

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" Eserinin "Ekoeleştiri" Bağlamında İncelenmesi

Öz

İnsan ve doğa arasındaki mücadele, insanoğlunun gücünü keşfettiğinden beri sürekli artarak devam etmiştir. İnsanoğlu akli gücünü keşfinden sonra doğayı tahrip etmiş ve doğanın tüm olanaklarından yararlanmıştır. Kentleşme sonucu insanın doğa ile savaşı da artmıştır. Kendini doğadan bağımsız gören insan, doğayı sömürülecek bir hammadde seviyesine indirgemıştır. İnsan geçmişten bu yana çevresiyle etkileşim halinde olduğundan yaşadığı çevreyi, zamanın gerekçelerine ve imkânlarına uygun şekilde dönüştürür. Ekoeleştirmenler insan tarafından doğanın bilinçsizce ele geçirilmesini ve hammadde kaynağı olarak sömürülmesini eleştirirler. Çevreye verilen zarar insanlığa verilmiş zarar olarak gören yazarlar bu tahribatı eserlerinde eleştirel bir bağlamda yansıtırlar. Ekoeleştiri de bu eserlerdeki mesajları açığa çıkararak çevreci bir bakış ile yorumlar. Eserlerinde doğayı yoğun bir şekilde işleyen Aytmatov, doğal yaşamın katledilmesiyle insan yaşamının da yok olacağını farkındadır. Aytmatov, eserlerinde zamanın şahidi olarak insanlık duraksamalarımıza karşı bir bilinçlilik halinin görüngüsüdür. O, insanları uyaran bir yazar olarak dünya yok olmasın ve insan kendi sonunu hazırlamasın diye eserleri aracılığıyla insanlığa uyarı yapmıştır. Bu uyarıları ortaya çıkarmak için Aytmatov'un eserleri üzerine yakın okumalar yapmak ve bunları tespit etmek gereklidir.

Bizde bu çalışmada, edebiyat ve çevre ilişkisini ortaya çıkaran ekoeleştiri kuramının Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* romanında nasıl görüldüğünü irdeleyerek yakın okumalar yaptık. Çalışmada ilk önce ekoeleştirisinin ne olduğu, neyin üzerinde durduğu tartışılacaktır. Daha sonra ise romandan hareketle toprak için savaşın insanların hayatlarını nasıl etkilediği ve üzerlerindeki psikolojik etkiye değinilecektir. İnsanların toprak uğruna birbirlerini yok etme pahasına savaşmalarının yanında geride kalan insanlar ise savaşın psikolojik etkisi ile yaşam mücadelesi vermektedirler. Bu yaşam mücadelesi yanında savaşın doğayı nasıl kuraklaştırdığı ve doğayı nasıl yok ettiği üzerinde de durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoeleştiri, Edebiyat, İnsan, Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*

Investigation of Cengiz Aytmatov's "Toprak Ana" in the Context of "Environmental Criticism"

Abstract

The struggle between man and nature has continued increasingly since the discovery of the power of human beings. After the discovery of his mental

power, mankind destroyed nature and took advantage of all the possibilities of nature. As a result of urbanization, the war of man with nature has also increased. Seeing himself independent from nature, man has reduced nature to a raw material level to be exploited. Since human beings have been in interaction with their environment since the past, they transform the environment they live in in accordance with the reasons and possibilities of the time. Eco-critics criticize the unconscious capture and exploitation of nature as a source of raw materials by man. The authors, who regard environmental damage as harm to humanity, reflect this destruction in a critical context in their works. Ecocriticism also reveals the messages in these works and interprets them with an environmentalist perspective. Aitmatov, who intensely deals with nature in his works, is aware that human life will also disappear with the slaughter of natural life. Aytmatov, as the witness of time in his works, is the phenomenon of a state of consciousness against our human pauses. As a writer who warns people, he warned humanity through his works so that the world would not be destroyed and man would not prepare for his own end. In order to reveal these warnings, it is necessary to make close readings on Aitmatov's works and to identify them.

In this study, we made close readings by examining how the theory of eco-criticism, which reveals the relationship between literature and environment, is seen in Cengiz Aytmatov's novel *Toprak Ana*. In the study, firstly, what eco-criticism is and what it emphasizes will be discussed. Then, starting from the novel, how the war for land affects people's lives and the psychological effect on them will be discussed. Besides people fighting for the sake of the land at the cost of destroying each other, the people who stay behind are struggling for life with the psychological effect of the war. In addition to this struggle for survival, it will be dwelled on how war drought and destroyed nature.

Keywords: Eco-Criticism, Literature, Human, Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*

Giriş

Ekoeleştiri ve İnsanın Doğa Üzerindeki Hükümü

Doğa, sadece insanların yaşadığı ve insanlar için var olan bir yer değildir. Fakat insanoğlu doğada o kadar çoğaldı ki artık doğayı katletmeye başladı. Bu doğaya hâkim olma arzusu insanın yaratılışından bugüne devam etti. İnsanlık tarihi toprağa hükmetme tarihidir. İnsanoğlu var olduğundan bugüne kadar her zaman toprağa hükmetme gayreti içinde olmuş ve toprağın tek hâkimi kendisini görmüştür. İnsan kendi gücünü keşfettikten sonra çevresel tahribatlar artmaya başlamış. Bu durum, ekosistemin bir parçası olan insanı özünden tümüyle uzaklaştırmış, böylece insan ve insan dışı doğa çatışması küresel boyutlarda kendini göstermeye başlamıştır. İnsan eylemlerinin doğa üzerinde yarattığı yıkıcı etkiler, farklı düşünce akımlarınca geliştirilen hareketlerle sürekli olarak sorgulanmıştır. Bütün bu

sorunların sonucu olarak ve yaşanan tehlikeye dikkati çekmek için ortaya çıkan çevreci eleştiri edebiyat eserleri ile doğa arasındaki ilişkiyi irdeler. Ekoeleştiri edebi metinleri çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan bir akımdır. Canlı ve cansız varlıkların edebi metinlerde nasıl anlatıldıkları ekoeleştirin odaklandığı meselelerden biridir. Ekoeleştirin amacı edebiyat çalışmaları aracılığıyla okuyucuda çevre bilinci uyandırmaktır. Ekoeleştiri insanın doğanın bir parçası olduğundan beslenir. İnsan doğanın tek sahibi değildir ve canı ne isterse onu yapamaz. Ekoeleştirmenler insan tarafından doğanın bilinçsizce ele geçirilmesini ve hammadde kaynağı olarak sömürülmesini eleştirirler.

Çevreci Eleştiri'nin, ABD'de 1993 yılında kurulan ASLE (Association for the Study of Literature and Environment-Edebiyatta Çevre Çalışmaları Derneği) ile birlikte edebiyat alanında kabul görmeye başladığı söylenebilir. Terimin, ilk olarak 1978 yılında William Rueckert'in "Literature and Ecology" (Edebiyat ve Ekoloji) adlı makalesinde 'ekolojinin prensiplerinin edebiyata uyarlanması' anlamında kullanıldığı görülür. Rueckert, bu makalesinde 'edebiyat ekolojisi' dediği yeni bir alanın gerekliliğini vurgulamıştır. Cheryll Glotfelty, *The Ecocriticism Reader* adlı çalışmasının giriş bölümünde ekoeleştiriye şöyle tanımlar:

"Ekoeleştiri nedir? En basit tanımıyla, edebiyatla fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Tıpkı feminist eleştirininki dili ve edebiyatı cinsiyet bilincine sahip bir bakış açısıyla incelemesi veya Marksist eleştirininki metin okumalarına üretim tarzlarına ve ekonomik sınıflara dayalı bir bilinç katması gibi, ekoeleştiri de edebiyat çalışmalarına yeryüzü merkezli bir yaklaşım getirir" (Glotfelty, 1996: 19).

Glotfelty'nin yanı sıra *Writing the Environment* adlı çalışmasıyla Richard Kerridge de ekoeleştiriye açıklar:

"Ekoeleştiri, pek çok kültürel alanda süregidiyor gibi görünen ve çoğunlukla yarı gizli kalan tartışmayı net olarak görmek için çevreye ilişkin fikir ve temsilleri ortaya çıktıkları her yerde takip eder. Hepsinden daha önemlisi, ekoeleştiri, metinleri ve fikirleri çevre krizlerine verdikleri cevapların tutarlılıkları ve faydalarına göre değerlendirmeye çalışır" (Kerridge'den aktaran Greg Garrard, 2016: 16).

2000'lerin başından bu yana Türkiye'de pek çok ekoeleştirel çalışma ortaya çıkar. Bunlardan Ufuk Özdağ'ın *Çevreci Eleştiriye Giriş* kitabı Çevreci

Eleştiri kitabı alan için önemli kaynak özelliğini taşır. Özdağ bu kitabında, "iklim değişikliğinin tüm yaşamı tehdit ettiği şu günlerde bile sanki dünya hep sürdürülebilir bir dünya olacaktıysa yaşayanlar var (Özdağ- Alparlan, 2010: 641-651) diyerek küresel krizden daha tehlikeli olanın insanların umursamazlığı olduğuna dikkati çeker. Ancak Özdağ'dan çok önce çevreci eleştirinin çok yaygın olmadığı zamanda Türk edebiyatında Takiyettin Mengüşoğlu'nun 1979 yılında yazdığı *İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre* adlı eseri hayvanın çevreye uyum süreci ve insan ile hayvan ya da hayvan ile çevre arasındaki ilişkiyi açıklaması bakımından dikkat çekicidir. Mengüşoğlu; "insan tabiat karşısında bir bağımsızlığa sahiptir. O, tabiatı değiştiriyor, kendi hizmetine alıyor" (Mengüşoğlu, 1979: 15) diyerek tabiatın kaderinin insanın elinde olduğunu söyler. Çevrenin ve canlı yaşamının yok oluş tehdidiyle karşı karşıya kalması edebiyat sahasında da birçok anlatıda vücut bulmuş yazarlar kullandıkları imgelerle durumun vahmiyetine dikkati çeker. Ekoeleştiri yani çevreci eleştiri ile edebi metinlerin çözümlenmesi üzerine Serpir Opperman'ın *Ekoeleştiri ve Edebiyat* (Opperman, 2012) adlı kolektif çalışması çevreci eleştirinin edebiyata uyarlanması açısından önemlidir.

Türk dünyasının evrenselliğe ulaşan en önemli yazarı olan Cengiz Aytmatov anlatıları bu perspektifte ele alınabilir. Eserlerinde doğa ile savaş ve insanın doğa karşısındaki mücadeleyi de ele alır. Aytmatov, gelecek kaygısını duyarlı bir bilinçlilik haliyle eserlerine taşımış tabiatın dolayısıyla canlı yaşamının tehdit eden her türlü faktöre dikkati çekmiştir.

Toprak Ana Romanında İnsan ve Toprak Arasındaki Ontolojik Bağ

Çevreci eleştiri bağlamında incelendiğinde Aytmatov'un eserlerinde, insan-doğa ilişkisinin çok güçlü bir bağla işlendiği hemen fark edilir. Abdıldacan Akmataliyev'in belirttiği gibi "Aytmatov'un eserlerinde doğa, insan hayatını, iç dünyasını ölçen özel bir görev taşımaktadır, belki zor ve çelişkilidir ama eserin sonunda "hakikat neyse o olur" (Akmataliyev, 1999: 31). Aytmatov'un eserlerinde doğanın islenişine dair ilkyazının sahibi Bilge Ercilasun, "yazarın doğa unsurlarını değişen nitelikleriyle hem sembol hem de estetik varlıklar olarak kullandığını belirtir" (2013/1: 421). Çünkü Aytmatov'un doğaya bakışı, duygusal bir romancı bakışı değil, bilinçli bir çevreci bakışıdır. Aytmatov, Vladimir Korkin'le 1989'da gerçekleştirdiği söyleşide:

"Ne kadar uzun yasarsak yeryüzündeki hayatın korunması ve idamesi konusunda da bir o kadar tatminsiz oluruz. Aslında Einstein'ın görmenin ve anlamının zevki olarak tanımladığı tabiatın paha biçilemez hediyesinden kim gönüllü olarak vazgeçmek ister ki?" (Korkin, 2009: 356)

Doğrusu Cengiz Aytmatov'un eserlerinde yaşam alanlarını insan dışında başka bir canlının tehdit ettiği görülmez. Evrene yönelik bu tehditler, doğal dengeleri bozmaya başladığında *Toprak Ana* romanındaki gibi insanlar toprakla birlikte kendilerini de tüketirler.

"Toprak Ana! Toprak Ana! Söyle bana, Savankul gibi Kasım gibi evlatlarına kıyarlar da bu dağlar niçin göçüp yerin dibine batmaz? O iki can, baba oğul, bu toprağın öz çocukları, soylu çocuklarıydı. Bilinmeyen eski çağlardan beri bu toprakları yoğuran, işleyen insanlardı. Dünyayı besleyen, sulayan onlardır. Savaş çıkınca bu toprakları savunmak için asker olup ön saflarda çarpışan onlardır. Savaş olmasaydı Savankul ve Kasım neler neler yapacaktı bir düşün. (...) Söyle bana Toprak Ana, gerçeği söyle: İnsanlar savaştan yaşayamazlar mı?" (Aytmatov, 2015: 77).

Kaybettiği çocuklarından sonra bunalıma girerek yaşam umudunu ve amacını yitirmiş bir haldedir. Öfke, acı ve nefret hepsi bir aradadır.

Geçmişten geleceğe insan ile doğa arasındaki ilişki insanın varoluşunu borçlu olduğu tabiatı yavaş yavaş tüketmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Toprak uğruna asırlardır savaştan insanlar, bir gün kendileri de toprak olarak bu dünyadan yok olacaklardır. Bu yok oluş insanların birbirleri ile toprak için savaşması ve insanın kendini toprağın hâkimi görmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Geçmişten günümüze kadar nice milletler ve devletler işte bu toprak için yok olup gitmedi mi? "Nice nice milletler savaş sonunda yok olup gittiler, nice nice şehirler yanıp kül oldu" (Aytmatov, 2015: 77). İnsanların toprak uğruna birbirlerini yok etmek için savaşmasının yanında geride kalanlar ise savaşın psikolojik etkisi ile yaşam mücadelesi vermektedirler. "Savaşın kanlı pençesini boğazına geçirmediği bir tek aile, bir tek insan yok!" (Aytmatov, 2015: 63). Her köylü savaştan bir türlü zarar görmüştür. Eşlerinden ve evlatlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. "Sevdiğimiz kişiyi veya onun sevgisini yitirdiğimizde daha önce hiç olmadığımız kadar çaresiz bir mutsuzluk içinde oluruz" (Atalay, 2011: 20). Köydeki insanlar oğullarını ve eşlerini savaşa gönderdiklerinde çaresiz bir şekilde umut ile beklerler. Bir yandan savaştakileri düşünen insanlar bir yandan da bu savaş psikolojisi ile üretim yapmak zorundalar.

Tarih boyunca ve günümüzde, her kültürde toprağa ve yeryüzüne hep dışı cinsiyet atfedilerek "Toprak Ana", "Tabiat Ana" denmektedir. Bu doğanın üretken gücünden kaynaklanmaktadır. Toprağa atılan her tohum canlanarak besine dönüşmekte ve toprak kendini yeniledikçe yaşayan tüm canlılara hayat vermektedir. Toprağın mahsul vermesi, bitkilerin, ağaçların yeşermesi onun verimliliğini ve doğurganlığını simgelemektedir. "Yerin, toprak olarak, yani zemindeki toprak katmanı ve yeraltıyla kazandığı en önemli özelliklerden birisi onun sonsuz üretkenliği yani doğurganlığıdır." (Eliade,

2003: 248). Toprak bu anlamda savaş ile birlikte doğurganlığını da kaybetmiştir. Savaşın etkisiyle toprağında verimsizleştiğini söyleyebiliriz. Toprağa karşı savaş açan insan, toprağın verimsizleştiğini anlar. Savaşın etkisinin yanında köylüleri kuraklıkta etkiliyordu. Savaşın yaydığı kötü etki sonucu toprakta kuraklaşmıştı. Savaş döneminde topraktaki bereketin gittiğinden söz ederken böylesi zamanlarda bir yıkım ve yitim alanları meydana geldiğine temas etmiş olur. Yani doğa ile iç içe uyumlu bir şekilde yaşayan insan doğanın kabullendiği bir öğedir fakat doğanın dengesini bozduğunda kendi felaketinin de yaratıcısıdır.

Eserde toprak savaş başlamadan önce, her şeyin yolunda gittiği zamanlarda mutluluğun sembolü olan bir değerdir. Kahramanların mutluluk ve geleceğe dönük halleri "savaş çıktı ana, savaş!" (Aytmatov, 2015: 33) sözünden sonra bozulmaya başlamıştır. Savaş insanların umutlarını da yok etmiştir. "Savaş olmasaydı ömrümüzün sonuna kadar beraber olacaktık. Ya Aliman ve Kasım'ın neleri olmuştu ki? Neleri olacaksa gelecekte olacaktı. Onların hayatı gelecekte, tamamen hayallerinde idi. Savaşın keskin baltası kendilerini de yıkmıştı, umutlarını da" (Aytmatov, 2015: 73). Savaş tüm umutları yıkan ve sarılması güç yaralar açan bir olgu olmuştur. Savaş bu perspektifte yarattığı etki boyutu ve ortaya çıkardığı etki uzun süre halkın ve toplumun hafızasından silinmeyecektir. "Toplumlar üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirerek huzur alanlarını dağıtan ve yok eden savaş, bireylerin belleklerinde onarımı uzun yıllar sürecektir tahribatlara neden olur." (Korkmaz, 2009: 200) Romanda savaş çıktı cümlesiyle başlayan bu ağır tahribat ve insanlardaki umutsuz etki romanın sonuna kadar savaşın yıkıcı etkisiyle devam eder. Savaşın insanlarda başlattığı ruhsal tahribata da dikkat çeker.

Savaş tüm köylüler gibi Tolganay'ı da yaşama bağlayan tüm ümitlerini ve değerlerini elinden alır. Yüzyıllardır savaşlarda ki toprak kavgası, onu paylaşmak ve üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen insanların açtığı bu savaş Tolganay için tamamen anlamsız ve gereksizdi. İnsanların yüreğinde derin yaralar açan savaş toprağın içinde de aynı acı ve hüzne neden olur.

"Durun! Kan dökmeyin!" şimdi tekrar ediyorum; "Ey dağların, denizlerin öbür tarafındaki insanlar, siz ki mavi göğün altında yaşıyorsunuz, savaş neyinize gerek? Ben toprağım, bana bakın! Ben her biriniz için aynıyım ve siz de benim gözümde eşitsiniz. (...) saban izine bir çekirdek, bir tohum tanesi atın, size yüz katını vereyim, küçük bir fidan dikin kocaman bir çınar vereyim! Evler kurun, temel olayım! Üreyin, çoğalın, hepinize güzel bir barınak olayım! Derinim, yükseğim, büyüğüm, ucum bucağımda yok... hepinize yeterim ben..." (Aytmatov, 2015: 77).

Savaş sadece köylülerin değil uğruna savaş çıkan ve binlerce kan akıtılan toprağın da yok olmasına sebep olur. Savaş insanları yok edince toprağı işleyen kimse kalmayacağından toprağın çoraklaşması ve insanlar gibi yalnızlaşması kaçınılmaz bir etkidir. "Bilinmeyen eski çağlardan beri bu toprakları yoğuran, işleyen insanlardı" (Aytmatov, 2015: 77). Savaş çıkmasıyla toprakta yalnız kaldı. Toprakta uzaklaşan insan da huzursuzlaştı yani insan toprağa veya doğaya yakın olduğu ölçüde kendisine yakındır.

Sonuç

Toprak Ana her şeyden önce insani öze seslenen bir metindir. Yine en merkezde insan ve onun yaşam mücadelesi vardır. Yine toprak ve emek vardır. Savaşsız bir dünya özlemi vardır. Yıkımların olmadığı, çocukların yetim kalmadığı ve yaşama hakkının elinden alınmadığı bir dünyanın hayali vardır. Aytmatov birçok eserinde doğayı ele alır ve doğanın öğeleri arasındaki uyuma işaret eder. Ona göre bu uyuma uymayan ve dengeyi bozan varlık insanoğludur. Ama bu bozulan dengenin bedelini ise doğanın canlı-cansız tüm varlıkları ödemektedir. Aytmatov, doğanın tüm öğelerini dikkatle ve incelikle betimlemiş; doğal sistemin birbiri içindeki uyumu daima vurgulamıştır. Ona göre insan doğanın bir parçasıdır, ne daha değerlidir ne de daha üstündür. İnsanın kendi dışındaki doğaya karşı saldırgan davranması, genellikle maddi çıkarlar uğruna bilinçli olarak doğayı yok etmesi, diğer canlıların yaşam alanlarını daraltması ve hatta yok etmesi, kendi türünü doğanın hükmü konumuna koyması yüzyıllardır süregelmişse de günümüzde en üst seviyelere ulaşmıştır. Aytmatov, eserlerinde zamanın şahidi olarak insanlığın ne kadar vahşileştiğinin bir bilinçlilik halinin görüngüsüdür. O, evrensel bir yazar olarak dünya yok olmasın insanlık kendi sonunu hazırlamasın diye uyarısını yapmıştır.

Kaynakça / Reference

Akmataliyev, Abdıldacan (1999). Çingiz Aytmatov'un Eserlerinin Evrensel Özelliği. (Haz. E. Kılıç ve N. Konuk), Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri: 8-10 Aralık 1998, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 31-42.

Aytmatov, Cengiz (2015). *Toprak Ana*. (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Atalay, Hakan (2011). Aşk Acısına Dipnotlar. *Psikeart*. S.18: 20-22.

Eliade, Mircea (2003). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

Ercilasun, Bilge (2013/1). Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat. *Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Garrard, Greg (2004). *Ecocriticism*. Oxfordshire: Routledge.

Glotfelty, Cheryll (1996). Introduction. In C. Glotfelty & H. Fromm (Eds.), The Ecocriticism reader: Landmarks in literary ecology. London: University of Georgia Press.

Korkin, Vitali (2009), Edebiyatın Misyonu Cengiz Aytmatov. (Çev. O. Söylemez ve A. Yılmaz). Ed. Ramazan Korkmaz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Korkmaz, Ramazan -Didem Nesibe Nakipler (2009). Toprak Ana'da Mekân-İnsan İlişkisi, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Mengüşoğlu, Takiyettin (1979). İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Opperman, Serpil (2012), Ekoeleştiri, Çevre ve Edebiyat. Ankara: Phoenix Yayınları.

Özdağ, Ufuk – Alpaslan, Gonca Gökalp (2010). Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri, (Ed. Ü. Çelik Şavk) 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu. Bildirileri: 25-27 Mayıs 2010. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 641-651.

